

fyra lärda polyhistorer som Christensson valt att porträttera.

Konsten att resa är en trevlig bok i vilken läsaren efter förordet får läsa uppsatsen "Resor på modet", där författaren redogör något för sjuttonhundralets intresse för den stora världen bortom Sverige. Att resa och genom självsyn ta del av nytt och gammalt, av naturens och kulturens under, blev en viktig del av tidens encyklopediska kunskapsamlande.

Andra uppsatsen, "Världen vidgas från sängkanten", handlar om den egendomliga, den spränglärde, självaste stormästaren bland sjuttonhundralets skildrare av all världens natur och kulturer, den för korsdrag och tvättvatten skräckslagne Samuel Ödmann. Den hypokondriska professorn tillbringade nära fyrtio år i sängen, reste enbart i tanken och i böckernas värld, liggande i ett överhettat sovrum från och i vilket han förrättade sina gärningar som predikant, professor, naturforskare, översättare, författare och mycket annat.

Bokens tredje uppsats handlar om Jacob Jonas Björnståhl och Uno von Troil som båda reste, "I öster- och västerled", så att säga på riktigt, som också skrev därom, och som är exotiska just genom den exotism och primitivism som präglade deras syn på det främmande.

Den sista uppsatsen har rubriken "I nordligt väderstreck" och handlar om Sven Nilsson som 1816 företog sin första stora expedition som gick till Lofoten. 92 år gammal utmärkte sig Nilsson som minnesresenär när han lät publicera sin skildring av denna resa till häst och med pudelhund i följe. Det var Nilsson som genom en sammanblandning av de mytiska namnen Baal och Balder förfäktade ståndpunkten att Skandinavien urinvånare varit feniker. Nilsson var även den av de forskare och skribenter som Christensson skriver om som levde sent nog att få resa med ångdrivna fordon.

Hugade läsare som möjligen oroas av så övergående och tidstypiska företeelser som postkoloniala, representationskritiska eller genusteoretiska perspektiv finner i *Konsten att resa: Essäer om lärda svenska resenärer* en lektyr som inte besväras. Har överhuvudtaget teoretiska och metodologiska byggnadställningar stått där under arbetets gång, så har de effektivt demonterats inför publiceringen.

Jag vet inte i vilket ärende Christensson är ute; av formen är det lätt att tro att i denna bok talar sjuttonhundralets kulturhistoria, som genom en sorts akademiskt buktaleri (Kierkegaard), genom Christenssons neutrala penna. Häremot talar författarens ironiska ton (om jag läser rätt, det kanske inte finns någon ironi?)

och det närgångna porträtterandet av huvudpersonerna. Jag är ingen motståndare av ironi, men betraktar den som ett metodiskt grepp som är svårt att hantera; den blir lätt en sorts beslöjande av författarsubjektet, en röstförvrängare.

Essän som genre erbjuder ju annars möjligheter till författarens personliga reflexioner över textens aktualitet i relation till den egna existensen; författaren kan träda fram och identifiera sig som ett *Jag*. För egen del känner jag nog mest igen mig hos och blir mest berörd av den sängliggande neurotikern Ödmann, samtidigt som jag också känner igen mig i etnocentrismen och exotismen hos andra av bokens huvudpersoner. I vad mån Christensson känner sig berörd vet jag inte; hans motiv för att författa föreliggande arbete förblir höljd i dunkel.

Erik Nagel, Stockholm

Christer Winberg: *Hur Västsverige blev västsvenskt*. Humanistiska fakulteten, Göteborgs universitet 2000. 257 s., ill. ISBN 91-630-9120-8.

Det här är en bok man blir glad av att läsa. Inte för att den bjuder på några lustigheter, inte alls, utan för att författaren öppnar ens ögon för stora och viktiga sammanhang i svensk socialhistoria och kulturforskning. I fokus står en diskussion om hur man kan karaktärisera det väst- och sydvästsvenska agrarsamhällets omvandlingar under 1800-talet, sedda mot bakgrund av ett annorlunda Östsverige. Det centrala resonemanget underbyggs med hjälp av strategiska utblickar mot medeltid och nutid. Boken är i vissa stycken en partsinlaga med vilken författaren rycker ut för att undsätta ett Sydvästsverige som av en äldre generation etnologer och vissa samtida socialhistoriker åsatts epitet som konservativt, stillastående och föga innovationsbenäget. I förbifarten levererar författaren en senkommen kritisk granskning av de diffusionistiska idéer som dominerade svensk etnologi under en femtiårsperiod 1920–1970 för att därefter begravas i tysthet.

Det är fascinerande att följa Winberg när han visar hur moderna marknadsprinciper från 1820-talet kom att dominera agrarsamhällets omvandling i Sydvästsverige. Processen hade förberetts under tidigare decennier genom böndernas gradvisa övertagande av en allt större del av frälsejorden. Nu accelererade utvecklingen som ett svar på externa impulser från världsmarknaden. Det importerade bomullsgarnet skapade basen för hemvä-

vardistrikten i södra Västergötland, efterfrågan på havre i det industrialiserade England satte fart på nyodlingarna på Dalboslätten. Skiftena gjorde varje bondgård till en individuell produktionsenhet i konkurrenskamp mot alla andra gårdar och för att öka produktionen och klara nyodlingar och investeringar tvingades man exploatera den egna familjen hårt. En allt skarpare social differentiering gjorde att proletariseringens spöke grinade böndernas vuxna barn i ansiktet.

Deras ideologiska svar på situationen blev en stark inomkyrklig väckelse av konservativt slag som skulle komma att präglade Syd- och Sydvästsverige ända fram i våra dagar. Man vandrade miltals för att lyssna på de nya förkunnarna, som talade om vikten av att försvara hustavleideologin som den officiella kyrkans ledande företrädare var på väg att avskaffa. Prästerna betonade kallelsetanken – människan skall troget stanna på den plats hon blivit anvisad och där utföra det arbete eller de uppgifter Gud tilldelat henne.

Detta kan förefalla som en entydigt konservativ och tillbakablickande reaktion på en osäker och starkt föränderlig situation. Men Winberg visar att den gammalkyrkliga väckelsen snarare kan beskrivas som ambivalent, ty den var i vissa avseenden lika modern och i pakt med sin tid som den samtidigt var tillbakablickande och gammalkyrklig. Exempelvis var den helt inriktad på individen. Och bibelbällets läsare var uppfyllda av det enskilda studiet av de religiösa skrifterna och av att föra noggranna skriftliga anteckningar om det som prästerna predikade om. I väckelsen fanns klara moderniserande drag.

En central poäng är således att vederlägga ett bland etnologer och historiker ofta upprepat påstående att det framför allt är Östsvetrike som varit inkörspport för nyheter och innovationer under nyare tid i Sverige. Winberg visar i en historisk genomgång hur relationen mellan öst och väst hela tiden varit underkastad förändringar, även om polariteten som sådan bestått. Han anför också en rad konkreta exempel som sammantaget visar att det inte är möjligt att karaktärisera bestämda geografiska eller kulturella områden som antingen innovationsområden eller som passivt mottagande områden. I Västsverige genomfördes t.ex. skiftena tidigare än i öst, och utgångspunkten var det enskilda jordinnehavet, inte det kollektiva byamålet som i öst. Vilket område man än väljer så har bönderna varit konservativa i vissa avseenden, men innovationsbenägna i andra. Särskilt viktigt är det att skilja mellan ekonomisk-tekniska och värderingsmässiga nivåer. Bland etnolo-

ger är det endast Mats Rehnberg och Nils-Arvid Bringéus som i viss mån varit inne på dessa tankegångar tidigare.

En annan viktig poäng är att gammalkyrkligheten med dess strängare syn på t.ex. utomäktenskapliga förbindelser och allmänt strängare moral inte representerar någon tidlös allmän kulturell prägling av Sydvästsverige. Den gammalkyrkliga väckelsen startade omkring 1810–20-talen, då den alltså var en nyhet och ett sätt att förhålla sig till de genomgripande ekonomiska och kulturella förändringar som omstöpte agrarsamhället. Innovationerna och deras vidare spridning måste undersökas och förklaras inom sina konkreta historiska sammanhang. De tidigare diffusionsforskarna koncentrerade sig i hög grad på frågan *hur* nyheter sprids, och försummade att fråga *varför*.

Christer Winberg har här genomfört en kritisk diskussion av den diffusionistiska forskningens resultat som etnologerna borde ha gjort själva för länge sedan. Möjligen har han också visat att den typ av problemställningar som diffusionisterna arbetade med övergavs alltför brådstörtat av den etnologiska forskningen. Frågorna om kulturområden och gränser inom den folkliga kulturen är långtifrån uttömmande besvarade, men skall man idag arbeta med dem måste det ske med utgångspunkt i agrarsamhällets historiska omvandlingar inom ramen för en ojämn utveckling där vad som är centrum omvandlas till periferi och vice versa.

Om Winberg fortsätter sin diskussion om den etnologiska diffusionismen skulle jag önska att han närmare orienterar sig om den nya forskningsinriktningens genombrott under slutet av 1910-talet, då den överlagrade och samspelade med en tidigare förhärskande evolutionism. Här finns också svaren på varför allmogebyggelsen intog en sådan privilegierad ställning i Sigurd Erixons forskning, något som Winberg ställer sig frågande inför.

Att se närmare på diffusionismens genombrott innebär även att uppmärksamma riktningens egna ”möjlighetsvillkor”, för att tala med Michel Foucault. Bakgrunden finns i den stora kartläggningen av nationens materiella och andliga resurser som genomfördes inom en rad statliga institutioner och akademiska vetenskaper i samband med kapitalismens genombrott under 1800-talets senare decennier. Denna nationella resursinventering utmynnade i början av 1900-talet i en geografisk syntes, som gav basen såväl för den moderna statsmaktens regionala förvaltningsdiskussioner som för de enskilda vetenskaperna. Anslutningen till dessa ”möjlighetsvillkor” kunde av etnologer som Sigurd

Erixon genomförs ända ner på nivån för indelningen av landet i kulturområden, även sådana som ligger inom ramen för den historiska problematik Winberg behandlar i sin bok. Åke Campbell påpekar således i sin undersökning *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet* (Uppsala 1928), att Sigurd Erixon när han urskiljde byggnadsprovinserna ”Sydvästsverige” direkt anpassade sig ”efter det från geografiskt håll resta kravet på en praktiskt användbar, förenklad regional indelning av Sverige” (s. 2).

Bo G. Nilsson, Stockholm

Yngve Ryd: *Snö – en renskötare berättar*. Ordfront, Stockholm 2001. 316 s., ill.

Snö – en renskötare berättar handlar om snö året om: från höstsnö till snö på sommaren, om snöfall, bärighet, skidföre och orörd snö och om hur barmark tinar fram, men också om renars och människors liv och verksamhet i snö och is. Yngve Ryd skriver att boken ”kan läsas som en fälthandbok, liknande den som funnits om fåglar och växter”. Jag läser den som ett etnologiskt arbete som ger många exempel på hur verksamhet och natur är sammanvävda.

Boken organiseras efter lulesamiska snötermer. Det finns flera hundra sådana. Eftersom jag inte kan samiska är det inte de samiska orden som fångar mig utan att de är så många, och berättelserna kring dem. Här är några exempel:

Det finns fyra ord för is som bildats i vattenhinken i kåtan: för is som är så tunn att den går sönder när skopan doppas, för is som måste slås sönder med skopan, för is som måste huggas med yxa och för is när hinken är bottenfrusen. Isen talar om hur kall natten varit: ”När man tittar i kitteln för att ta vatten så berättar man för de andra hur kall natten varit. Man höjer rösten och talar grovt om isen är tjock, om natten varit varmare talar man med lenare stämma.”

Barfläckar där snön tinat heter något annat än barfläckar där snön blåst bort. Barfläckar långt bort har ett eget ord. Till ordet för barfläck där snön tinat läggs ord som talar om något om den, t.ex. storleken, formen, läget, vad den används till. Man har en term för barfläck som är tillräckligt stor så att man kan sitta och koka kaffe på den, men samma barfläck heter något annat om en ren betar på den. Kaffebarfläck innebär mer än att det är så bart så att man slipper sitta på snön och koka kaffe. Den talar om att våren är på väg.

Det finns ett ord för tina när snön tinar, ett annat för att tina vatten och ett tredje för att halvtina vatten för att få dricksvatten. Helt tinat vatten är inte gott dricksvatten. Man kan halvtina vattnet vid elden eller ställa kitteln i solen. Då tinar det medan man sover. Så står det i boken. Läsaren måste tänka efter. Sover renskötarna på dagen när solen skiner? Om snö måste tinas till dricksvatten då bör det vara vår, och våren är flyttningstider då föret är bäst om natten. Då måste de sova på dagen.

Renskötaren Johan Rassa, född 1921, har levt i snö och is hela sitt liv och har berättat hela texten för Yngve Ryd och står också för de flesta bildtexterna. Det skriver Ryd i förordet. ”Jag” i texten är Rassa och inte Ryd. De har samarbetat i fem år om boken. Ingen av dem hade kunnat göra den utan den andre. Den är deras gemensamma verk. Det borde ha framgått klart redan på titelbladet. Enligt Ryd var det förlaget som motsatte sig det. Kanske är det bara en miss som kan ändras i nästa upplaga.

Yngve Ryd har lockat fram detaljerna genom idogt frågande. Att ha tidsplan för forskningsprojekt anser han vara oseriöst. Arbetet får inte avslutas för att tiden är ute, utan först när frågorna är färdigutredda. Jag tror inte att några frågor kan ”färdigutredas”. Det finns alltid något att tillägga. Men Ryd och Rassa kom långt. Ryd är envis, lyhörd och har ett brinnande intresse för ämnet. Kanske man kan tycka att han är alltför pedantisk. Men det är just det som är vitsen. Med detaljerna kommer han nära verkligheten och får den att leva. Snön, som i åtminstone norra Sverige är en påtaglig upplevelse varje dag under sju månader av året, får liv och namn. Det kan snöa ”snöögon” eller ”sparvhalvor”. Snön blir inte bara snö utan torr snö, blöt snö, tinande snö, snö som går att krama till en boll eller som fastnar överallt, snöfri mark och så vidare till ett helt universum av snö, is, barmark och öppna bäckar. När jag nu sopar yttertrappan eller kikar ut genom fönstret och ser flingorna falla, funderar jag på vad det är för snö. När jag oroar mig för renbetet, som man alltid gör häruppe, om man har anlag för att oro sig och har anhöriga som är renskötare, kan jag tänka: Marken har ingen isskorpa, så det går nog bra om det inte börjar regna och det blir hårt fruset skikt överst.

Ryd kan inte samiska och har fått hjälp av konsulenterna i lulesamiska, Nils-Olof Sortelius. Jag kan inte heller samiska och kan därför inte uttala mig om det som rör det språket. Det svenska språket är lättläst och berättande. I boken finns många bilder med informativ text. Ibland blir det lite jobbigt med de samiska termer-